

Az Egyesült Államok Kelet-Európa-politikájának néhány kérdése, 1948–1956

Miután 1947-ben a Szovjetunió és a befolyási övezetébe tartozó európai országok elutasították a Marshall-tervet, az Egyesült Államok végérvényesen lemondott a Moszkvával való együttműködésről és a szovjet rendszer feltartóztatását, idővel felszámolását tűzte ki céljául. Kelet-Európa mint a szovjet birodalom része felértékelődött az amerikai politika számára, és az ottani szovjet befolyás megszüntetése Washington külpolitikájának egyik prioritása lett. Az amerikai levéltárakban hozzáférhetővé vált az Egyesült Államok 1950-es évekbeli külpolitikájára vonatkozó iratok jelentős része, így mód nyílik arra, hogy megtaláljuk Kelet-Európa helyét a nyugati világ vezető hatalmának politikájában, feltárjuk, milyen lépéseket mérlegelt, illetve tett a régió tekintetében, hogy Kelet-Európa hogyan befolyásolta az amerikai vezetés szovjet politikáját és fordítva, az amerikai–szovjet viszony miként hatott Washington Kelet-Európa politikájára, tehát, hogy milyen tényezők szabtak annak korlátokat. 1949-ben a külügyminisztérium Politikai Tervező Osztálya (*Policy Planning Staff*) programot dolgozott ki a kelet-európai országokban érvényesülő szovjet befolyás „megszüntetésére, vagy legalábbis csökkentésére.” A dokumentum megfogalmazta Kelet-Európa jelentőségét az amerikai politikában. E térség országai csak másodlagos fontosságúak, ám „lényeges szerepet játszanak majd egy szabad és integrált Európában”. Jelenlegi jelentőségüket azonban abból nyerik a Politikai Tervező Osztály szerint, hogy „Európa szívéig terjesztik ki a Szovjetunió hatalmát.” Vagyis: a Szovjetunió kelet-európai katonai jelenléte közvetlen fenyegetést jelentett Nyugat-Európa biztonságára. Célként fogalmazódott meg „Moszkva befolyásának elfogadható szintre” történő csökkentése a kontinens keleti felén. Első lépésként „kommunista jellegű,” de nem sztálinista átmeneti rendszerek hatalomra jutása látszott elérhetőnek, majd ezeket egy későbbi időpontban demokratikus kormányoknak kellett volna felváltaniuk.¹

A Nemzetbiztonsági Tanács még ugyanabban az évben elkészítette az amerikai Kelet-Európa-politika első átfogó megfogalmazását, amely Kelet-Európa függetlenségének háború nélkül történő helyreállítását helyezte kilátásba. Az NSC 58/2. sz. dokumentum távlati célnak tekintette olyan kormányok hatalomra segítését, amelyek csatlakoznának a „szabad világhoz”. A megvalósíthatóság (vagy inkább a megvalósíthatatlanság) szempontját figyelembe véve először „szakadár kommunista rendszerek” támogatása látszott célszerűnek a kommunista tömb megosztására, melyen belül a remények szerint egy Titohoz kötődő ún. nonkonformista országcsoport

1 Foreign Relations of the United States (=FRUS) 1949. IV. 21–22. A State Department Politikai Tervező Osztályának elemzése, 1949. aug. 25.

szembekerülne a maradék sztálinista blokkal.² E doktrína értelmében Jugoszlávia az elkövetkező évtizedek során gazdasági, sőt katonai támogatásban részesült az Egyesült Államoktól; a támogatás mértéke fordított arányban állt a Moszkva–Belgrád viszony hőfokával.

A fenti dokumentum által megfogalmazott irányelvek kizárták, hogy az amerikai politika az ún. csatlós kormányokra való közvetlen, az azokkal történő bármilyen érintkezéssel érje el a kívánt változásokat. Ehelyett nyomás alkalmazásával olyan körülményeket akart teremteni, amelyek ellehetlenítik a sztálinista típusú diktatúrák fenntartását. A nyomásgyakorlásnak két fő eszköze volt: a gazdasági, illetve a lélektani hadviselés. Az előbbi a szovjet zóna államainak gazdasági életképtelenségét volt hivatott elérni, az utóbbi pedig az ellenállás elsősorban passzív formáinak az életben tartását, valamint azt a *reményt* kívánta éltetni, hogy belátható időn belül sor kerülhet a totális diktatúrák fölszámolására. George F. Kennan úgy vélte, a dokumentum leglényegesebb pontja az volt, hogy Washington támogatta a „nemzeti kommunista” rezsim kialakulását Kelet-Európában. Valójában azonban az amerikai politika nem tett gyakorlati lépéseket ebben az irányban.

Még az NSC 58/2. elkészülte előtt a *State Department* országokra lebontott politikai direktívát készített. Magyarország esetében hosszú távú célként jelölte meg az ország függetlenségének helyreállítását, a szabad választások, valamint a demokratikus berendezkedés megvalósítását és az ország részvételét az európai gazdasági együttműködésben. Mivel ezek a célok rövid távon nem látszottak megvalósíthatóknak, a szovjet csapatok mielőbbi kivonását, az Egyesült Államok presztízsének megőrzését, az amerikai érdekek védelmét, a párizsi békeszerződés pontjainak végrehajtását, a demokratikus törekvések és az ellenállás szellemének fenntartását, valamint a nyugati irányú kereskedelem fejlesztését akarták elérni.³ Ezzel szemben az NSC 58/2. nem tett különbséget az egyes kommunista országok között, lemondott a szovjet csapatok kivonásáról, a kelet-nyugati kereskedelem fejlesztéséről.

A gazdasági hadviselés politikája

A szovjet zóna elleni kiviteli korlátozás 1948 elején lépett életbe. Ezzel Washington lemondott Európa gazdasági egységének megvalósításáról. A gazdasági embargó politikájának két fő célja volt. Egyrészt a szovjet zóna gazdasági problémáinak növelése, másrészt a Szovjetunió katonai potenciáljának csökkentése, tehát a Nyugat védelme. Harriman kereskedelmi miniszter 1947-ben úgy érvelt, hogy mivel Kelet-Európa nem vesz részt az Európai Rekonstrukciós Programban, hátráltatja az európai helyreállítást és „ezzel fenyegeti a világbékét, tehát az Egyesült Államok biztonságát is”. Javasolta, hogy az Egyesült Államok „azonnali hatállyal függesse fel minden olyan termék kelet-európai exportját, amely növeli a Szovjetunió gazdasági potenciálját”.⁴

2 FRUS 1949. IV. 42–54. A Nemzetbiztonsági Tanács jelentése, 1949. dec. 8.

3 FRUS 1950. IV. 14–17.

4 FRUS 1948. IV. 507. A kereskedelmi miniszter feljegyzése a Nemzetbiztonsági Tanács számára.

A Nemzetbiztonsági Tanács döntése értelmében minden Európába irányuló szállítmányt ellenőrizni kellett, szemben a State Department javaslatával, amely csak a tiltó listára felvett stratégiai jelentőségű termékek kivételét korlátozta volna, mert így, úgymond az ellenőrzés technikai bonyodalmai miatt egyes tiltott termékek átcsúszhattak volna a keleti zónába.

Az 1948. március 1-től életbe lépett rendelkezés értelmében érvényesülő exporttilalomnak három célt kellett szem előtt tartania: a kelet–nyugati kereskedelem megőrzését; a keletre irányuló kivitel korlátozását és azt, hogy az Egyesült Államok megkaphassa a Szovjetuniótól az általa igényelt stratégiai jelentőségű nyersanyagokat⁵: krómot, mangánt, platinát és irídiumot. A termékeket kategóriákba csoportosították aszerint, hogy milyen feltételekkel kerülhettek, vagy inkább nem kerülhettek a szovjet zónába. Így pl. az I. csoportba soroltakat semmilyen körülmények között sem szállíthatták oda. Ebbe a kategóriába tartoztak a katonai és félkatonai termékek, valamint a stratégiai nyersanyagok.

Marshall külügyminiszter ugyanakkor hangsúlyozta, hogy „az Egyesült Államok és a baráti országok fejlődése előbbre való, mint az ellenség gyengítése akkor, amikor ezek a célok keresztezik egymást.”⁶ Márpedig a szövetségesek fejlődését csak az Európai Rekonstrukciós Program hozhatta meg, melynek sikere a külügyminiszter szerint a kelet–nyugati kereskedelemtől is függött.⁷

Washington Nyugat-Európával is el akarta fogadtatni a kiviteli korlátozás politikáját, ám ez nehézségekbe ütközött. Egyrészt, mert vita volt a stratégiai cikkek értelmezését illetően, másrészt mert az embargó miatt beszűkült kelet–nyugati árucse-re sokkal súlyosabban érintette az európai gazdaságot, mint az amerikaiat.⁸ Kompromisszumként az amerikai vezetés vonakodva beleegyezett abba, hogy Nyugat-Európa számára csak az első kategóriába sorolt termékek exportját kössék az amerikaihoz hasonlóan szigorú szabályokhoz, a többi árut rugalmasabb feltételekkel adhatták el keletre.

1949-ben a Kongresszus elfogadta a Kiviteli Korlátozás Törvényt (*Export Control Act*), amely fölhatalmazta az elnököt, hogy megtiltsa minden olyan cikk kivitelét, amely megítélése szerint jelentősen növelné az ellenséges nemzetek hadipotenciálját. Az embargó megvalósítása érdekében felállították a párizsi székhelyű CoCom-ot (*Control Committee — Ellenőrző Bizottság*), amely a nemzetközi listára felveendő termékeket állapította meg.

Ez a rendszeresen felülvizsgált és kiegészített összeállítás jóval kevesebb terméket tartalmazott, mint az amerikaiak által saját maguk számára készített ún. pozitív lista. Végző soron tehát az exportőröknek minden Európába irányuló termékre kiviteli engedélyt kellett kérni, amit a State Department által kidolgozott rendszer alapján ad-

5 FRUS 1948. IV. 527–528. A külügyminiszter feljegyzése, 1948. márc. 26.

6 FRUS 1948. IV. 553. A külügyminiszter feljegyzése.

7 FRUS 1948. IV. 564–566. A külügyminiszter az Egyesült Államok párizsi követségének, 1948. aug. 27.

8 A kelet–nyugati kereskedelem drasztikus csökkentéséhez vezetett a szovjet zóna által folytatott autarkias gazdaságpolitika is.

tak ki. Az amerikai Egyesített Vezérkari Főnökség (*Joint Chiefs of Staff*) az Egyesült Államok engedélyezési rendszerének nyugat-európai elfogadtatása mellett szállt síkra és azzal érvelt, hogy egy „hatékony gazdasági vasfüggöny” öt-tíz éven belül megbénítaná a szovjet gazdaságot és súlyosra fordítaná a belső helyzetet.⁹ Ezzel szemben a State Department álláspontja érvényesült, és tárgyalásokkal döntöttek az exportkorlátozás alá eső termékekről.

1950-ben a koreai háború hatására szigorítottak a kiviteli korlátozáson. Az érdekelt kormányzervek a State Department kivételével egyöntetűen úgy vélték, hogy a gazdasági hadviselés politikáját kizárólag nemzetbiztonsági szempontoknak kell alárendelni. Azaz: a keleti tömb hadipotenciáljának csökkentése előbbre való a szövetségesek talpraállításánál.¹⁰ Az amerikai vezetés megállapítása szerint a tömbök közötti kereskedelem hatással van az Egyesült Államok biztonságára, ezért „folyamatosan figyelemmel kell kísérni.” Az 1950-ben elfogadott Cannon-törvénykiegészítés lehetővé tette, hogy az Egyesült Államok megvonjon minden pénzügyi és kereskedelmi segítyt azoktól az országoktól, amelyek háború idején a biztonságot veszélyeztető kereskedelmi tevékenységet folytatnak. A Nemzetbiztonsági Tanács ezt az intézkedést a háborús veszély idejére is kiterjesztette.¹¹

Az egy évvel később elfogadott és 1952-ben életbe lépett Kölcsönös Védelmi Segélyt Ellenőrző Törvény (*Mutual Defense Assistance Control Act*), más néven *Battle Act* abból a felismerésből született, hogy a nyugat-európai országok a gazdasági körülmények kényszerítő hatására igyekeznek megkerülni az amerikai ihletésű kiviteli korlátozásokat. A *Battle Act* arról intézkedett, hogy Washington függesse fel azoknak az államoknak a segélyezését, amelyek a törvény adminisztrátorának megítélése szerint „elsődleges stratégiai jelentőségűnek” minősített termékeket exportálnak a szovjet tömb országaiba, kivéve, ha „a segély befagyasztása nyilvánvalóan ellentétes az Egyesült Államok biztonsági érdekeivel.”¹²

Nem kellett szankciót alkalmazni abban az esetben, ha a vétkes ország olyan „elsődleges stratégiai cikket” szállított, melyre az embargó bevezetése előtt kötött szerződés kötelezte. Ilyenkor a törvény alapján az elnöknek, illetve az adminisztrátornak mérlegelnie kellett az illető ország „hozzájárulását a szabad világ kölcsönös biztonságához”, az Egyesült Államok által nyújtott segély „szerepét a szabad világ biztonságában”, valamint a „szovjet tömb országaitól kapott áruk stratégiai fontosságát” és azt, hogy a kérdéses állam milyen mértékben képes ellenőrizni a szovjet szférába irányuló kiviteleket.

A felsoroltakból kiderül, hogy a szankciók alkalmazása az elnökön múlt, hiszen a mentő körülmények meglehetősen rugalmas elbírálásra adtak lehetőséget.

9 FRUS 1950. IV. 152–153. Az Egyesített Vezérkari Főnökség jelentése a védelmi miniszternek, 1950. jún. 26.

10 FRUS 1950. IV. 263. A Nemzetbiztonsági Tanács titkárának jelentése a védelmi miniszternek.

11 FRUS 1950. IV. 250–253. A Nemzetbiztonsági Tanács határozata a Public Law 843-ról (Cannon-törvénykiegészítés).

12 Library of Congress. The Papers of Averel Harriman (Libcon Harriman) Box 332.

Az Egyesült Államoknak sikerült elérnie, hogy a szövetségesek ne szállítsanak fegyvert, muníciót vagy az atomenergiához kapcsolódó anyagokat Kelet-Európa részére. Ugyanakkor a Battle Act-ről a kongresszusnak készített jelentésből kiviláglik, hogy bár egyetlen ország sem szállított tudatosan az első kategóriába tartozó cikket a kelet-európai országokba, alacsonyabb kategóriájú tiltott cikkek kivételére sor került, részben jóhiszeműen megkötött régebbi szerződések alapján. Hollandia pl. 240 ezer amerikai dollár értékű olajkutató berendezést adott el Lengyelországnak, Dánia pedig tankhajót a Szovjetunióknak, de egyik ellen sem alkalmazták a szankciót. Hasonlóképpen elnézték Angliának, hogy maláj eredetű nyersgumit exportált a Szovjetunióknak fáért és gabonáért cserében.

Komolyabb problémát okozott az illegális kereskedelem; 1948 és 1952 között 200 vállalat ellen indult eljárás ilyen tevékenységért. Elsősorban közvetítő országokon keresztül jutottak el a tiltott javak a szovjet zónába. Megnehezítette az embargó szigorú alkalmazását, hogy egyes nyugati országoknak szükségük volt a szovjet tömbből származó fára, szénre, gabonára, mangánra és egyéb cikkekre. Emellett egyes termékek a kelet-európai országokban lettek piacra. Mindazonáltal, a jelentés arra a következtetésre jutott, hogy bár a szovjet fegyverkezést nem sikerült megállítani, a hadiipar „termelését sikerült lelassítani.”¹³

1952-ben a Kem-kiegészítés váltotta fel a Battle Act-et és az áruk szélesebb körére terjesztette ki a kiviteli korlátozást. Ez a törvény nemcsak a szövetségesek tiltakozását váltotta ki, hanem Amerikán belül is számos ellenzőre talált. A szigorú korlátozás változatlan fenntartása nemsokára megkérdőjeleződött, hiszen annak alacsony hatékonysága nem állt arányban a nyugati szövetségi rendszerben általa keltett feszültségekkel.

A CIA által 1954-ben készített elemzés arra a következtetésre jutott, hogy a korlátozások enyhítése „javítaná a [szovjet] tömb stratégiai helyzetét,” ugyanakkor „nem növelné jelentős mértékben annak össztermelését javakban és szolgáltatásokban, sem pedig a hadiipar termelését és a katonai célú felhasználást, a tömb katonai potenciálja feltehetően csak kis mértékben növekedne.” Viszont, az elemzés készítői szerint az export-megszorítás enyhítése javítaná a szövetségesek viszonyát és a Co-Com-országok jobban együttműködnének a fennmaradó korlátozások érvényesítésében.¹⁴

Eisenhower elnök már hivatali idejének kezdetén elutasította az exporttilalom szigorítását előírányzó NSC 104/2-es dokumentumot. Álláspontját azzal indokolta, hogy a korlátozások gátolják a nyugat-európai gazdasági növekedést, és mivel az amerikai gazdaságot kevésbé károsítják, mint a szövetségesekét, a nyugati egység csorbát szenved. „Nem engedhetjük meg, mondotta az elnök, hogy az amerikai politika tovább csökkentse a [nyugat-európai] életszínvonalat, ha azt akarjuk, hogy ezek az országok mellettünk álljanak a Szovjetunió elleni küzdelemben.”¹⁵ Az elnök úgy

13 Uo.

14 National Archives Washington DC (=NAWDC) Record Group (=RG) 263 CIA National Intelligence Estimate (=NIE) 100-3-54 Box 2. 1954. márc. 23.

15 Idézi: *Robert Mark Spaulding Jr.*: „A Graduate and Moderate Relaxation” — Eisenhower and the Revision of American Export Control Policy, 1953–1955. *Diplomatic History* 17 (1993 Spring) N° 2. 233.

vélte, hogy a kiviteli korlátozás nem képes megakadályozni a Szovjetunió fegyverkezését. Kezdeményezésére a Nemzetbiztonsági Tanács felülvizsgálta a gazdasági hadviselés politikáját, és 1953 júliusától a kiviteli korlátozás „fokozatos és szerény mértékű enyhítése” került napirendre, melynek eredményeként a felére csökkentették a CoCom- és az amerikai tiltó listát.¹⁶

Mindez nem jelentette a gazdasági hadviselés feladását. Az amerikai katonai vezetés továbbra is ragaszkodott a lehető legteljesebb embargóhoz, arra hivatkozva, hogy nehéz megkülönböztetni a stratégiai cikkeket a nem stratégiaiaktól, és mert vélekedése szerint az szűk keresztmetszetet okoz a szovjet hadiiparban.¹⁷ A vezérkari főnökök aggodalmát támasztotta alá pl., hogy Nagy-Britannia és más nyugati országok jelentős mennyiségű rezet exportáltak a Szovjetunióhoz és ezzel vélekedésük szerint jelentős mértékben hozzájárultak a szovjet katonai fejlesztésekhez.¹⁸

A gazdasági embargó sikereként könyvelték viszont el egyrészt, hogy „egyes jelek szerint az Egyesült Államok politikája és konkrét lépései, amelyek arra irányultak, hogy csökkenjen a csatlósok hozzájárulása a szovjet hatalomhoz, bizonyos sikert értek el”. „Álláspontunk szerint — szögezte le az Operatív Egyeztető Bizottság (*Operations Coordinating Board*) — a kelet-nyugati kereskedelem stratégiai ellenőrzése képes volt korlátozni a csatlósok hozzájárulását a szovjet tömb gazdasági és katonai potenciáljához”, hiszen a technológiák átadásának tilalma miatt a tömb ipara „kénytelen nagyrészt elavulóban levő felszerelésekre és eljárásokra támaszkodni”.¹⁹ Másrészt a kereskedelmi korlátozás az amerikai vélekedés szerint „megnehezítette a csatlósok gazdasági helyzetét és ezzel hozzájárult az Egyesült Államok konkrét politikai céljainak a megvalósításához a csatlósok tekintetében”. Azt is el kellett viszont ismerni, hogy a gazdasági hadviselés csak kismértékben mozdítja elő „a Szovjetunió kelet-európai uralmának a felszámolását”, ebből a szempontból értéke a zaklatásban rejlik és „kiegészítő elemként szolgálhat egy más intézkedésekből álló összehangolt programhoz”.

A fentiek figyelembevételével fogalmazódott meg az amerikai gazdasági diplomácia új paradigmája 1956 júniusában. Eszerint a kelet-nyugati kereskedelem alacsony szintje a korábbinál „nagyobb fontosságot kölcsönöz a gazdasági ösztönzőknek (kiemelés tőlem – B. L.) az amerikai politika céljainak előmozdításában”.²⁰ Vagyis: az

16 I. m. 239.

17 Ld. ehhez: NAWDC RG 218 Records of the Joint Chiefs of Staff (=JCS) 1951–53 091. (12–9–49). Az Egyesített Logisztikai Bizottság feljegyzése a Egyesített Vezérkari Főnökség számára, a stratégiai anyagok a szovjet tömbbe történő kiviteli korlátozása enyhítésének felülvizsgálatáról; NAWDC RG 218 JCS 1954–56 CCS 091. 31 (9–28–45) Section 26. Feljegyzés a védelmi miniszternek az Egyesült Államok kiviteli korlátozásáról.

18 1956 májusában az Egyesített Vezérkari Főnökség elnöke levélben fordult a brit vezérkari főnökhöz, melyben felhívta a figyelmet arra, hogy a Nyugat rézkivitele a szovjet tömb termelésének 25%-át, rézhuzalexportja pedig 80%-át képezi. Ezzel jelentősen hozzájárul a szovjet ipari, katonai és energetikai fejlesztésekhez, ill. a hasadóanyaggyártáshoz, a több megatonnás robbanófejek előállításához, valamint a szovjet kommunikációs rendszer biztonságához. NAWDC RG 218 JCS Admiral Radford, 1953–57. 091. Russia. 1956. máj. 10.

19 NAWDC RG 273 National Security Council (=NSC). Az Operatív Egyeztető Bizottság jelentése a Nemzetbiztonsági Tanácsnak, 1956. febr. 29.

20 NAWDC RG 273 NSC 5609/2 1956. jún. 27.

amerikai vezetés politikai engedményeket kérhet a kereskedelem bővítésének fejében. Az NSC 58/2-es dokumentum ajánlásával szemben az új irányvonal a kereskedelmi kapcsolatok csökkentése helyett azok növelését helyezte kilátásba.

Ennek érdekében az NSC 5609-es számú dokumentum javasolta, hogy a törvényhozás enyhítse a kereskedelmi korlátozásokat azért, hogy a szovjet zóna országai egyedi elbánásban részesülhessenek és a körülményektől függően akár a legnagyobb kedvezmény elvét is ki lehessen terjeszteni rájuk. Ennek értelmében a szovjet zóna országait már nem tömbként, hanem országonként lehetett kezelni. Első lépésként a barter-kereskedelem lehetőségeiről készült értekezés a State Departmentben Bulgária, Csehszlovákia, Lengyelország, Magyarország és Románia tekintetében. Politikai és stratégiai okokból csak egyes nyersanyagok behozatalát találták elfogadhatónak, ipari termékeket nem. Javaslat a tapogatózás megindítására csak Lengyelország esetében született.²¹

Lélektani hadviselés a szovjet zóna ellen

A gazdasági hadviselés mellett az amerikai Kelet-Európa-politika másik fontos eleme a lélektani háború volt, amely a kommunista rendszerekkel szembeni ellenállás ébrentartását, a diktatúrák felszámolhatóságába vetett hit táplálását tűzte ki célul.

Mivel az amerikai külképviseletek propagandalehetőségei rendkívül korlátozottak voltak a szovjet zóna országaiban, a lakosság befolyásolása külföldről sugárzó adók feladata lett. 1949 decemberében létrehozták a Szabad Európa Rádiót (*Radio Free Europe* – SzER), amelyet formálisan nem rendeltek alá egyetlen kormány szervnek sem, de köteles volt alávetni magát a State Departmentből érkező útmutatásoknak, amely az adások hatékonyságának növelésére „hivatalos forrásokat” bocsátott a rendelkezésére. A State Department által készített direktíva szerint „propagandánk célja, hogy zavart, bizalmatlanságot és félelmet keltsen a [kelet-európai] országok kommunista vezetésében és pártjaiban, illetve hogy a tömegekben tápláljuk a kommunistákkal szembeni ellenállást”.²²

A SzER számára 1951-ben készített kézikönyv jól összefoglalja a lélektani hadviselés dilemmáit és szerepét az amerikai politikában. Eszerint a kelet-európai népek „gyakorlatilag nem látnak reményt a felszabadulásra a szabad világ és a Szovjetunió közötti háború nélkül. Minden jelentés, amely arra utal, hogy a Nyugat készen áll a Szovjetunió elleni offenzívára, javítja hallgatóink kedélyállapotát; minden jelentés arról, hogy a Nyugat hajlandó Moszkva »megbékítésére«, csökkenti reményeiket”.

Legalábbis elvileg, a SzER-nek tekintettel kellett lennie a politikai realitásokra, nevezetesen „a nyugaton uralkodó békevágyra és a háborútól való félelmre”, tehát arra, hogy fegyveres beavatkozásra a szovjet zónában nem kerülhet sor. Figyelembe kellett viszont venniük a műsorkészítőknek, hogy a hallgatók számára a béke és a fegyverzetcsökkentés egyet jelent Moszkvának való kiszolgáltatásukkal. Felhívta a kézikönyv a figyelmet, hogy a SzER hullámhosszain megszólaló emigráns vezetők

21 NAWDC RG 59 Lot file 76 D 232. Kalijärvi feljegyzése a külügyminiszternek, 1956. júl. 18.

22 FRUS 1950. IV. 19–20. Clairborne Pell feljegyzése a megbeszélésekről, 1950. máj. 4.

nem ígérhetnek katonai intervenciót hallgatóiknak, mivel az „a nyugati hatalmak jelenlegi politikájának radikális félreértelmezését jelentené”, illetve „kegyetlenül” becsapná a rádió közönségét.

A felszabadítás témájáról a SzER bemondóinak le kellett szögezniük, hogy „a világon sehol sem jöhet létre tartós béke, amíg a Moszkva által uralt rendszerek megdöntésére sor nem kerül, és amíg a szovjet imperializmus árhullámát ilyen vagy olyan módon arra nem kényszerítették, hogy elvonuljon hallgatóink földjéről”. Meg kellett állapítani, hogy „a nyugati hatalmak a világ bármely pontján szembeszállnak a szovjet-orosz agresszióval”. Végül megfelelő forrásokat kell idézni „a felszabadítás szándékának” bemutatására — a fegyveres beavatkozás ígéretének kivételével.²³

A másik propagandaadó, az Amerika Hangja (*Voice of America*) adásairól 1953-ban szociológiai felmérés készült az amerikai Columbia egyetemen.²⁴ Ezek szerint az Amerika Hangja és a BBC Magyarországról disszidált hallgatói Magyarországon „nem tartották kellően agresszívnek” a két adó műsorát a kommunizmussal szemben, „reményeik Magyarország felszabadítására vonatkozóan nem váltak valóra, és ezek közül a korábbi hallgatók közül a legtöbben ezért az amerikai és brit kormányt, valamint rádiójukat tették felelőssé”. A felmérés arra a következtetésre jutott, hogy az Amerika Hangjának „igyekeznie kell úgy rendeznie adásainak tartalmát és műsorpolitikáját, hogy a hallgatók ne várják azt, ami most nem történhet meg, de ne veszítsék hitüket egy jobb jövőben”.

1956 azonban megmutatta, hogy a remény ébrentartása és az indokolatlan várokozások felkeltése közötti finom választóvonalat nem mindig sikerült betartani. Ennek legalábbis részben az volt az oka, hogy a műsorkészítők számára adott útmutatások nem voltak kellően egyértelműek, nyitva hagyták a lehetőséget, hogy a szélsőségesebb beállítású műsorkészítők felelőtlen ígéreteket tegyenek.²⁵

Az 1953-ban hatalomra került Eisenhower-adminisztráció által meghirdetett „felszabadítás” doktrína a korábbinál nagyobb hangsúlyt helyezett a lélektani hadviselésre és ezen belül a rádióadásokra. Az ebben az évben elkészült NSC 158. számú dokumentum újabb lépéseket javasolt a kelet-európai amerikai célok megvalósítása érdekében a pszichológiai háború terén, a felszabadítás eszközeként, ideértve a rádiós adásokat, a diverziós hadműveleteket és a humanitárius segélyt.

Útjára indították a léggömb-offenzívákat, melyek közül az első, az ún. „Prosperohadművelet” keretein belül 6500 léggömböt küldtek csehszlovák területre 12 millió röplappal, melyeken a következő üzenet állt: „a rezsim gyöngébb, mint gondoltátok, a remény a népben rejlik.” A léggömbök meglehetősen irritációt okozhattak a csehszlovák vezetésnek, hiszen a légierőt is bevetették azok megsemmisítésére. Magyarország területén is „bevetettek” léggömböket, különösebb eredmény nélkül. Berlinben 1953

23 National Security Archives, Washington D. C. (=NSAWDC) Record N° 66 367. A SzER kézikönyve, 1951. nov. 30.

24 NSAWDC Record N° 64 444. A Columbia University Bureau of Applied Research elemzése „az Amerika Hangja és más külföldi adók hallgatásáról a csatlós Magyarországon”, 1953. nov.

25 Az 1956. nov. 4-ről 5-re virradó éjszakát Kovács Béla az Egyesült Államok budapesti követségén töltötte, ahol közölte, hogy az amerikai adók felelőtlen ígéretei vezettek a magyarországi vérontáshoz. Az „öszintének” és „becsületesnek” tartott kisgazdapárti politikus állítását komolyan vették, és Dulles külügyminiszter is foglalkozott vele, aki utánanézett a SzER-nek adott direktíváknak.

júliusa és októbere között közel 6 millió élelmiszercsoportot osztottak szét keletnémet polgárok között az NDK alacsony életszínvonalának leleplezésére.²⁶ Abból a feltevésből kiindulva, hogy a felszabadulás az ún. csatlósokon belüli és kívüli erők összejátszásaként jön majd el, igyekeztek a „belső erőknél”, azaz a „rab nemzetek” nagyobb spirituális segítséget nyújtani. Így a „Veto”- és a „Focus”-hadműveletek keretein belül 10, illetve 12 követelést sugároztak Csehszlovákia, valamint Magyarország népeinek, amelyeket a kormányokkal szemben kellett volna támasztani.²⁷

A lélektani hadviselés részét képezte a menekültek felhasználása az amerikai propaganda céljaira. Elsősorban olyanokat kerestek, akik korábbi beosztásuknál fogva vagy különleges képzettségük miatt értékes információkkal szolgálhattak a vasfüggöny mögötti területekről, és akiket a pszichológiai offenzívában fel lehetett használni. A Nemzetbiztonsági Tanács arra a következtetésre jutott, hogy mivel a Szovjetunió állampolgárainak disszidálása aláásná a szovjet politikai irányítást, az Egyesült Államoknak a lehető legnagyobb számú ember távozását kell előidéznie a Szovjetunió minden részében és annak fegyveres erőiben. Ennek érdekében az amerikai propagandának a szovjet állampolgárok tudtára kellett adnia, hogy az Egyesült Államok nem küldi haza a disszidenseket, sőt, segítségükre lesz a menedékjog megszerzésében. Ez a fajta propaganda azonban nem szólhatott az ún. csatlós országokban élőknek. Ennek az volt az oka, hogy úgy vélték, a szovjet típusú hatalmi struktúrát a leghatékonyabban a belső elégedetlenség fenyegetheti és nem a kivándorlás. Hiszen fenn kellett tartani a szervezett ellenállás későbbi potenciális bázisát. Emellett a tömegesen érkezők letelepítése problémákat is okozott volna. Nem tartották tehát célszerűnek a kelet-európai országokból történő általános disszidálás támogatását.²⁸

Másképpen gondolkodtak a Kongresszusban. 1951-ben a Kölcsönös Védelmi Segélyt Ellenőrző Törvény Kersten-féle kiegészítése 100 millió dollárt juttatott a vasfüggöny mögötti országokból érkezett menekültek katonai megszervezésére. Dr. Gordon Gray, az abban az évben felállított Lélektani Hadviselési Bizottság (*Psychological Strategy Board*), a pszichológiai háború csúcsszervének elnöke úgy vélte, hogy ez „az első pozitív lépés, amelyet a szovjet agresszió ellen tettünk a második világháború óta, beleértve a Marshall-tervet és a koreai háborút, amelyek csak a szovjet kezdeményezésekre adott válaszok voltak”.²⁹

A védelmi miniszter 1951. december 28-án utasította az Egyesített Vezérkari Főnökséget, hogy tegye meg a szükséges lépéseket a kongresszusi határozat végrehajtására. Ezután a hadsereg fegyvernemei megkapták az utasítást a megfelelő tervek kidolgozására.

Az előzetes elképzelések szerint 25 könnyű ezred került volna felállításra, egységenként 1400 emberrel. Ezeket a későbbiekben beolvasztották volna a NATO katonai keretébe. Erre azért került volna sor, mert feltételezték, hogy a Szovjetunió védelmi

26 Ld. *James David Marchio*: *Rhetoric and Reality – The Eisenhower Administration and Unrest in Eastern Europe, 1953–1959*. Kiadatlan PhD. disszertáció, 1990.

27 I. m. 216.

28 NAWDC RG 273 NSC. Az Egyesült Államok nemzetbiztonságra vonatkozó politikája, 1951.

29 NAWDC RG 218 JCS 1951–53. 385 (6–4–46) Box 48. Charles Kersten levele Dean Achesonnak, 1952. okt. 1.

szervezetnek tekinti a NATO-t és emiatt ezeket az egységeket nem tekintené agresszív szándék megnyilvánulásának.³⁰

Minden fegyvernem elkészítette a saját tervezetét, így pl. a légierő saját programjának keretein belül igyekezett volna bátorítani és elősegíteni a kelet-európai és a szovjet légierők személyzetének a disszidálását.³¹

A Kersten-kiegészítés végrehajtása 1952 júliusában kezdődött volna el és 1955 közepéig mintegy 60 ezer önkéntes menekült részesült volna katonai kiképzésben. A legjobbakat pszichológiai, hírszerzési, illetve nem konvencionális harci tevékenységekben kívánták fölhasználni. Amikor azonban az Egyesített Vezérkari Főnökség a védelmi miniszter elé terjesztette a tervezetét, jelezte, hogy kételyei merültek fel annak kivitelezhetőségéről.³² Valószínűnek tartotta, hogy a nyugat-európai kormányok nem viszonyulnának kedvezően a menekült-alakulatok európai állomásoztatásához, és problematikusnak érezte azok viszonyát a NATO, illetve az akkor még megvalósulni látszó Európai Védelmi Közösség egységeihez.³³

Ezért az Egyesített Vezérkari Főnökség felülvizsgálta a Kersten-kiegészítés kivitelezésére vonatkozó elképzeléseket, és 1952 szeptemberében arra a következtetésre jutott, hogy azok a következő évben nem valósíthatók meg. Az európai amerikai csapatok parancsnokai kifejtették, hogy a menekült-egységek felállítása „jelenleg nem kívánatos és nem is végrehajtható”, ezért javasolták, hogy annak kivitelezését „ne rendeljék el.”³⁴ Bár 1952. szeptember 18-án a védelmi miniszter helyettese utasítást adott a Kersten-kiegészítés végrehajtása konkrét katonai tervének kidolgozására, erre nem került sor, mivel a vezérkari főnökök ismét a terv ellen foglaltak állást annak jogi, politikai, és pénzügyi nehézségei miatt.³⁵

1953 júniusában Eisenhower utasítást adott az Önkéntes Szabadság Alakulat (*Volunteer Freedom Corps*) felállítására, ám erre akkor sem került sor, pedig célja az lett volna, hogy fokozza a kommunizmussal szembeni ellenállást és aláassa az ottani „bábkormányok” hatalmát. Az önkéntes alakulatok életre hívása újból és újból felmerült — így pl. 1956 decemberében — de a katonai vezetés ellenállásán mindig megbukott. Az utóbbit nem sikerült meggyőzni annak katonai felhasználhatóságáról.

A „felszabadítás” doktrínája

A hidegháború legfagyosabb korszaka az 50-es évek elejére esett. Kína „elvesztése”, majd a koreai háború arról győzte meg az amerikai vezetés számos képviselőjét, hogy létezik moszkvai központtal egy összehangolt kommunista összceskűvés a világura-

30 NAWDC RG 330 Office of the Secretary of Defense (=OSD) CD 091. 3. Feljegyzés a védelmi miniszter számára, 1952. jan.

31 Uo. Feljegyzés a védelmi miniszter számára.

32 NAWDC RG 330 OSD CD 091. 3. Az Egyesített Vezérkari Főnökség elnökének feljegyzése a védelmi miniszternek, 1952. márc. 17.

33 NAWDC RG 330 OSD CD 091. 3. Feljegyzés a védelmi miniszternek, 1952. szept. 12.

34 NAWDC RG 218 JCS 1951–53. 385 (6–4–46) Box 149. 1953. febr. 13.

35 NSA WDC Record N° 62 113. A megbízott nemzetbiztonsági titkár jelentése a Nemzetbiztonsági Tanácsnak, 1953. jún. 29.

lom megszerzésére.³⁶ Egy 1951-ben készült CIA elemzés szerint Moszkva „végső célja olyan kommunista világ megteremtése, amelyet a Szovjetunió ural és a Kreml álláspontja szerint [Moszkva] létfonosságú érdekei csak abban az esetben biztosíthatóak, ha megsemmisít minden olyan kormányt, amelyet nem tud kézben tartani.” Ezért a két világrendszer közötti békés egymás mellett élés nem lehetséges. Úgy vélte a CIA, hogy céljainak elérése érdekében a Szovjetunió növeli majd harcckészültségét, megkísérli a szovjet uralom alá eső területek kiterjesztését, megpróbálja aláaknázni, illetve irányítása alá vonni a még nem szovjet befolyás alatt lévő kormányokat.

Megállapította az elemzés, hogy a szovjet hadsereg képes lenne a kontinentális Európa, valamint India és Pakisztán kivételével a Közél- és Közép-Kelet lerohanására. Céljainak elérésére Moszkva minden eszközt megragad a világháború kivételével, ugyanakkor ennek lehetősége sem zárható ki.³⁷

Kidolgozásra került a Nyugat-Európa elleni szovjet támadás esetén alkalmazandó katonai terv, az „Ironbark szükséghadművelet”, amely abból a feltételezésből indult ki, hogy a Vörös Hadsereg elfoglalja a kontinens nyugati részét, melynek felszabadítása érdekében partra kell majd szállni az amerikai csapatoknak. A hadműveleti terv szerint ezután sor kerülne Kelet-Európa és a Szovjetunió megszállására, elképzelés született ezeknek az országoknak az igazgatására, a kommunista rendszerek felszámolására, kapcsolataik helyreállítására a Nyugattal.³⁸

A State Department Politikai Tervező Osztályának egyik állásfoglalása szerint a két nagyhatalom közötti „alapvető konfliktus nem zárulhat le véglegesen”, amíg a két nagyhatalom meglévő formájában fennmarad. Rendszereik szükségletei az őket körülvevő világ tekintetében olyan kibékíthetetlen ellentétben állnak egymással, hogy a közöttük levő „konfliktus nem oldható meg véglegesen, amíg egyik, vagy a másik döntő vereség, vagy ezzel egyenértékű belső változás útján meg nem semmisül [kiemelés tőlem – B. L.]”. Egy esetleges fegyveres összecsapás esetén a szovjet rendszer megdöntése lenne a cél, melynek következtében a Szovjetunió visszaszorulna az 1938-as határai mögé.³⁹ Amennyiben Amerika akarata ellenére háborúba kényszerülne, a „végső győzelem vezérélné” ám csak olyan áron, amely nem vezetne önön megsemmisüléséhez.

Az Egyesült Államok kinyilvánított célja volt a kelet-európai kommunista rendszerek felszámolása és a szovjet befolyás visszaszorítása. Számos elképzelés született ennek megvalósítására, de a siker reményével egyik sem kecsegtetett. A felszabadítás

36 John Lewis Gaddis amerikai történész igyekezett bizonyítani, hogy az amerikai döntéshozók és külügyi szakértők körében nem volt általános a Moszkva-központú konspiráció tételének elfogadása: Long Peace — Inquiries into the Origins of the Cold War. Oxford — New York, 1987. Újabb kutatások szerint a koreai háborúról maga Kim Ir Szen döntött, aki csak nehezen kapta meg Sztálin beleegyezését az offenzíva megindításához és csak azért, mert a szovjet vezető nem hitte, hogy az Egyesült Államok kész beavatkozni. Ld. Kathryn Weathersby: Soviet Aims in Korea and the Origins of the Cold War, 1945–1950. — New Evidence from Russian Archives. (Cold War International History Project, Woodrow Wilson Center for Scholars, Working Paper No. 8. 1993. nov.)

37 NSAWDC Record N° 68 824. CIA NIE, 1951. júl. 30.

38 NAWDC RG 218 JCS 381 (3–2–46) Box 70. „Útmutatás a civil/katonai kormányzat megtervezésére egy 1954. júl. 1-én kezdődő háború esetére.”

39 NAWDC RG 59 Policy Planning Staff (=PPS) 1947–53. Members Chronological File Louis Halle Jr. Box 47. 1952. dec. 9.

olyan távolinak tűnt, hogy közhelyeken kívül nem született elképzelés arról, hogy mi legyen a felszabadított Kelet-Európa státusa a „szabad világban”.

A Republikánus Párt új Kelet-Európa-doktrínát hirdetett meg az 1952-es elnökválasztási kampány során: a felszabadítást (*liberation*). Új, aktív, dinamikus politikát hirdetett meg a kelet-európai kommunizmus „visszaszorítására” a Truman-korszak passzívnek bélyegzett „feltartóztatás” (*containment*) politikája helyett.

Kedvezett az új doktrína életbelépésének a Sztálin 1953 márciusában bekövetkezett halálát követő hatalmi harc Moszkvában, valamint a kelet-berlini és a csehszlovákiai zavargások.

A „felszabadítás” politikája az agresszív lélektani hadviselésre helyezte a fő hangsúlyt, melynek része volt a retorikai offenzíva is. Amikor az 1956-os magyar forradalom leverése után ennek a politikának a kudarcáról, üres mivoltáról beszéltek Amerikában és külföldön egyaránt, a Politikai Tervező Osztály egy feljegyzése a következőképpen fogalmazta meg a „felszabadítás” lényegét: „Az utóbbi időben nagy zavar volt tapasztalható külföldön a szovjet csatlósok »felszabadítására« vonatkozó amerikai politikát illetően. Világosan el kell mondanunk, hogy az elmúlt évek során mi jellemezte a nem változó politikánkat — hogy *életben tartsuk a reménység és a szabadság szellemét, de ne kezdeményezzük az erőszakos felszabadításukat* [kiemelés tőlem – B. L.]”⁴⁰. Attól eltekintve, hogy a lélektani hadviselés a korábbinál agresszívabbá vált, a „liberation” doktrínája nem hozott változást a trumani Kelet-Európa-politikához képest.

A kelet-európai emigránsok az amerikai politikát firtató beadványaira a State Department egy sablon választ dolgozott ki, amely a nyilvános megnyilatkozások retorikáját nélkülözve meglehetősen világosan kifejezte, hogy *az új doktrína nem jelent radikális eltávolodást a régiótól*. Eszerint „az Egyesült Államok kormányát és népét állandó, mély aggodalommal tölti el a rab népek sorsa Magyarországon, illetve a szovjet uralom alatt álló Kelet-Európában. E kormány felelős tisztségviselői ismétlődően megerősítették, hogy az Egyesült Államok nem fogadja el állandó állapotként a kelet-európai nemzetek rabszolgaságát és alig várja, hogy a térség népei visszanyerjék szabadságukat és függetlenségüket”.⁴¹

Ami a szabad választásokat, tehát az amerikai politika stratégiai célját illeti Kelet-Európában, a State Department elismerte, hogy „nem dolgoztunk ki konkrét javaslatot vagy programot erről a témáról”.⁴²

Az Eisenhower-adminisztráció kelet-európai külpolitikai programját a Nemzetbiztonsági Tanács által elfogadott dokumentumok sorozata tartalmazza. Az NSC 158. számút, „az Egyesült Államok céljairól és intézkedéseiről a csatlós országokban uralkodó nyugtalanság kihasználásáról” az 1953. évi kelet-berlini és a csehországi

40 NAWDC RG 59 PPS 1956 Lot file 66 D 487 L.W. Fuller Box. 78. Fuller feljegyzése Stellenek, 1956. dec. 3.

41 NAWDC RG 59 764. 00/7–155 mikrofilm. Mckisson feljegyzése, 1955. júl. 1.

42 NAWDC RG 59 764. 00/9–2855 mikrofilm. William A. Crawford feljegyzése Walwourth Barbournak, 1955. szept. 28. Nagy Ferenc kérte a State Departmenttől, hogy egy magas rangú beosztottja szólaljon föl az 1945. évi magyar választás évfordulójára rendezett ünnepélyen. A külügy elzárkózott ettől, mivel nem akart „nyíltan és hivatalosan azonosulni a magyar emigránsok által esetlegesen kifejtendő nézetekkel és elképzelésekkel.”

események inspirálták. E szerint az amerikai politika leglényegesebb célja „a kommunista elnyomással szembeni ellenállás táplálása volt, amely nem érthette el a lázadás szintjét”, valamint a csatlós kormányok hatalmának aláaknázása.⁴³ A fentiek érdekében indították a már korábban vázolt propaganda-offenzívát, bár a dokumentumnak azok a részei, amelyek az eszközöket sorolják föl, jelenleg még nem kutathatók.

Az amerikai vezetés úgy tartotta, hogy a kelet-európai lakosság nagy része kommunista-ellenes, az ottani kormányok a szovjet fegyveres jelenléttől függenek, fegyveres erők viszonylag megbízhatatlanok. Mindazonáltal a Szovjetunió továbbra is szilárdan kézben tartja ezeket az országokat, és nem tűnik valószínűnek, hogy valamelyik Jugoszlávia útjára léphet. Nem látszott lehetségesnek egyikük leválasztása sem a Szovjetunióról annak beleegyezése nélkül.

A fentiekből származó következtetéseket az NSC 174. számú dokumentumban vonták le, amely az NSC 58/2. helyét vette át mint az amerikai Kelet-Európa-politika hivatalos megfogalmazása. Kelet-Európa fontossága e szerint abban rejlett, hogy „növeli a Szovjetunió politikai, katonai és gazdasági hatalmát, kiterjeszti a szovjet hatalmat Európa szívéig”.⁴⁴ Emiatt „a szovjet uralom tartós megszilárdulása a térségben súlyos fenyegetést jelentene az Egyesült Államok és Nyugat-Európa biztonságára”, melynek következtében az Egyesült Államoknak „alapvető érdeke, hogy felszámolja a Szovjetunió domináns befolyását a csatlósok fölött [kiemelés tőlem – B. L.]”.

Az amerikai politika hosszú távú célja a kelet-európai országok függetlenségének helyreállítása, rövid távú szándéka pedig a Moszkvával való viszonyuk megzavarása, az ottani rendszerek aláaknázása, a felszabadításnak kedvező viszonyok megteremtése, azoknak az erőknek a megóvása volt, amelyek hozzájárulhatnak az amerikai érdekek és a függetlenség megvalósításához. Végül, elő kellett készíteni a talajt az ellenállásra a Szovjetunióval szemben fegyveres konfliktus esetén.

A fenti célok érdekében katonai eszközt bevetni nem lehetett. Ehelyett kilátásba helyezték az ENSZ fórumának felhasználását és — új elemként — a Szovjetunióval való tárgyalást. A népek passzív ellenállását anélkül kellett bátorítani, hogy „idő előtti felkelésre” buzdítanák őket, vagy, hogy ígéretet tennének a felszabadítás érdekében teendő amerikai lépések időzítésére és milyenségére vonatkozóan. Ki kellett használni a zavargások adta lehetőségeket, az ellenállás eszközeként⁴⁵ támogatni kellett a nacionalista érzelmeket és a „szovjet imperializmus” „természetes ellenségeit”.

Továbbá elő kellett mozdítani és ki kellett aknázni a kommunista vezetésen belüli ellentétet, elégedetlenségeket kellett kelteni a vasfüggöny mögötti országok fegyveres erőinek soraiban azok megbízhatóságának csökkentésére. Fel kellett készülni a „titoista elhajlások” kiaknázására, a „nemzeti kommunista” mozgalmak támogatására. Nincsen nyoma annak azonban, hogy valaha is tettek volna konkrét intézkedé-

43 NAWDC RG 273 NSC 158. 1953. jún.

44 NAWDC RG 273 NSC 174. 1953. dec. 11.

45 A nemzeti ambíciók támogatása terén az Egyesült Államok nem vállalhatott olyan kötelezettségeket, amelyek keresztenék a felszabadítás utáni amerikai célokat. Vagyis: nacionalista diktatúrák nem voltak kívánatosabbak az amerikaiak számára, mint a kommunista diktatúrák.

seket ezeknek a céloknak a megvalósítására. Bátorítani kellett továbbá kulcsszemélyek disszidálását, de a tömeges menekülést nem; ki kellett használni a gazdasági diplomácia által nyújtott szerény lehetőségeket, valamint a diplomáciai missziók által kínált előnyöket.

Külön pontként szerepelt Albánia „leválasztásának” lehetősége, mivel a megítélés szerint ez nem vezetne globális háborúhoz.

A szovjet rendszer elleni támadás módszerei közé tartoztak a diplomáciai és politikai, a propaganda-, a gazdasági, a földalatti és katonai eszközök. Az utóbbi két eszközre vonatkozó ajánlások még nem kutathatóak, a gazdasági és propaganda-vonatkozásokat korábban tárgyaltuk.

Két fő útja bontakozott ki a felszabadításnak. Ezek közül az egyik, a kétségkívül domináns módszer, a lélektani és földalatti hadműveletekre helyezte a hangsúlyt. Az 1954-ben elkészült NSC 5412. számú dokumentum előírta, hogy „a kommunista uralom alatt álló vagy azzal fenyegetett területeken” az Egyesült Államok „fejlessze ki a földalatti ellenállást, tegye lehetővé a földalatti és gerilla tevékenységet, biztosítsa, hogy az ellenállás erői háború idején rendelkezésre álljanak”.⁴⁶

Új elképzelések a kelet-európai szovjet uralom felszámolására

A Sztálin halálát követő változó nemzetközi helyzetben előtérbe került a tárgyalásos úton történő rendezés lehetősége, melyre röviden az NSC 174. már utalt. Két eltérő megközelítése létezett a tárgyalásos megoldásnak. Az egyik a Szovjetunióban uralkodó átmeneti állapotot, a Kremlen belüli hatalmi harcot akarta kihasználni. Eszerint „a szovjet történelem jelenlegi stádiumában tárgyalásokkal nagy engedményeket kaphatunk Moszkvától viszonylag kis engedményekért a saját részünkről. Még a vasfüggöny visszaszorítása is lehetségessé válhat, ha az Európai Védelmi Közösséget nem terjesztjük ki a szovjet határig”.⁴⁷

A másik megközelítés abból indult ki, hogy a Szovjetunió kivonulását Kelet-Európából Moszkva biztonsági érdekeinek szem előtt tartásával kellene elérni. E szerint az érvelés szerint a „Balti-tengertől a Fekete-, Égei- és Adriai-tengerig terjedő országokból álló periféria orosz szemszögből egy biztonsági övezetet, vagy cordon sanitaire-t képez a Nyugattal szemben”, amelyet védelmi megfontolások miatt nehéz feladni. A nyugati követelések ugyanakkor a szabad választásokra irányulnak, amelyek veszedelmesek lehetnek a Szovjetunió számára, mivel azok eredményeként olyan kormányok kerülhetnének hatalomra, melyek ellenségesen viszonyulnak Moszkvához.⁴⁸

Ebből következik, hogy engedményeket kell tenni a szovjet biztonsági igények kielégítésére és ennek fejében meg lehet valósítani a nyugati célokat Kelet-Európában. Tehát, amennyiben az Egyesült Államok meg akar egyezni a kelet-európai országok kérdésében, „el kell ismernie Oroszországnak azt a legitim követelését, hogy európai

46 J. D. Marchio: i. m.

47 NAWDC RG 59 PPS 1947–53 Members Chronological File, Louis Halle Jr. Box 47. Louis Halle feljegyzése Bowie és Beam számára, 1953. júl. 27.

48 Uo. L. W. Fuller feljegyzése, 1953. júl. 11.

szomszédai nem lehetnek nyíltan és aktívan ellenségesek vele szemben és nem vehetnek részt a biztonságát hátrányosan érintő cselekményekben”.

Ezzel párhuzamosan ki kellett elégténi azt a nyugati követelést, hogy szűnjön meg a Szovjetunió „totális uralma” Kelet-Európában, amely „tartósan fenyegeti Európát és a nyugati demokráciát, valamint biztonságot”. Kompromisszumos megoldásként elfogadható lenne a szovjet hadsereg kivonása a biztonsági övezet országaiból, ahová csak a szabadon választott kormányok hívására térhetnének vissza; sor kerülne a fennálló kormányok feloszlására és nemzetközileg ellenőrzött választások megtartására. Az új kormányok szabad kezet kapnának kül- és belpolitikájukban, de *biztonságpolitikájukat kötelesek lennének alárendelni Moszkva érdekeinek*, azaz, csak a Szovjetunióval köthetnének biztonsági szerződést. Státusuk tehát Finnorszáéhoz hasonlítana.

A megegyezés céljából további garanciákat lehetne adni a szovjet biztonság kielégítésére. „Ha szilárd biztosítékokat lehetne nyújtani a német fenyegetés feltámadása ellen, amely megfelelő garanciákkal járna [a Szovjetunió] európai határa mentén fekvő országok viselkedését illetően, akkor valószínűleg összeegyeztethető lenne a szovjet biztonsággal az európai »vasfüggöny« visszavonása a Szovjetunió 1939-es határai mögé.” A megegyezés alapja egy „védhető Nyugat-Európa” lenne, amely viszont nem veszélyeztethetné a Szovjetuniót. A kettő együtt kielégítené mind Moszkva, mind pedig Washington „legitim aspirációit”.⁴⁹ Emellett „a súlyos kockázat” ellenére felmerült, hogy „bizonyos megegyezésre lehetne jutni” a szovjetekkel „az európai fegyverkezési szint és a fegyveres erők elhelyezkedése tekintetében.”⁵⁰

Összefoglalóan tehát, Kelet-Európa függetlenségének helyreállítását a szovjet biztonsági igények kielégítésével vélték megvalósíthatónak úgy, hogy a cordon sanitaire országai védelmi szempontból együtműködnének a Szovjetunióval, Moszkva biztosítékot kapna a német veszély ellen, miközben Nyugat-Európa védelmét is garantálnák, végül megegyezésre kerülne sor az európai fegyveres erők nagyságáról és elhelyezkedéséről. Az amerikai elképzelés szerint a függetlenségüket visszanyert országok a katonaiak kivételével részt vennének a nyugat-európai integrációs szervezetekben.

A fenténél realistaabb álláspont is megfogalmazódott. Egy 1953 augusztusában készült elemzés szerint bármilyen ésszerűnek látszik ez az érvelés, az általa kínált megoldás teljesen elfogadhatatlan a szovjet vezetés számára, mivel „a jelenlegi kommunista rezsimek végét jelentené a csatlós országokban és feltehetően súlyos csapást mérne a Szovjetunió belső rendszerének a stabilitására”. Ennélfogva a fenti javaslat csak propagandacélokat szolgálhat, és „szerényebb ajánlatokkal” kellene előállni annak kipuhatására, hogy a Kreml milyen engedményekre hajlandó.

Ennek érdekében javasolni lehet a politikai foglyoknak adandó amnesztiát; a vasfüggöny megnyitását az utazás és a kulturális kapcsolatok számára; a diplomáciai kapcsolatok normalizálását a nyugati országokkal és Jugoszláviával a szovjet tömb államai részéről; a diplomaták és újságírók utazási, megfigyelési és jelentési szabad-

49 NAWDC RG 59 PPS 1947–53. Box 47. Feljegyzés a Politikai Tervező Osztály számára.

50 NAWDC RG 59 PPS Lot file 65D 100 Box 88. Feljegyzés a Politikai Tervező Osztály számára, 1954. márc. 5.

ságát; az emberi és szabadságjogok betartásának megfigyelését; gyakorlati lépéseket a dunai hajózás szabadsága érdekében.⁵¹

Az osztrák államszerződés aláírása 1955-ben és Ausztria ezzel járó semlegesítése felcsillantotta a reményt arra, hogy a szovjet szférába tartozó országok kérdését tárgyalásos úton meg lehet majd oldani, annak ellenére, hogy az amerikai vélemény a Szovjetunióról nem változott meg. A washingtoni vezetés szerint a Szovjetunió továbbra is „a szabad világ erejének és egységének a megbontására, illetve gyöngítésére, valamint az általa ellenőrzött területek kiterjesztésére törekszik...” Moszkva engedményei — mint pl. az osztrák államszerződés aláírása — csak *taktikai* lépéseknek tekinthetők a szovjet külpolitika részéről, és annak rugalmasságát mutatták.⁵²

Az Egyesült Államok a maga számára előnyös rendezésre törekedett és ennek megfelelően célként tűzte ki a szovjet erők visszavonását Kelet-Európából, az ottani országok függetlenné válását, Németország egyesítését és csatlakozását a NATO-hoz. Az 1955-ben sorra kerülő négyhatalmi tárgyalásokra a State Department a következő álláspont képviselését javasolta az amerikai delegáció számára: Németország egyesítése, amely után a Szovjetunióknak ki kell vonulnia az NDK-ból és Lengyelországból, majd ezt követően az osztrák államszerződés életbelépésével párhuzamosan Magyarországról, Romániából és Kelet-Ausztriából.⁵³ Ez a javaslat visszalépést jelentett a State Department Politikai Tervező Osztályának korábbi álláspontjához képest, mivel nem vette figyelembe a Szovjetunió biztonsági aggodalmát Németország tekintetében.

Kelet-Európa problémáját Dulles külügyminiszter az 1955 őszi genfi konferencián az előzetes tervek szerint négyszemközt vetette föl Bulgaryin szovjet miniszterelnöknek. Dulles elmondta tárgyalópartnerének, hogy Kelet-Európa az etnikai szálak és az ebből fakadó belpolitikai okok miatt fontos az Egyesült Államok számára. Kifejtette, hogy Washington „nem kívánja, hogy a Szovjetuniót ellenséges országok gyűrűje vegye körül”. Javasolta az amerikai külügyek vezetője, hogy Kelet-Európa kapjon lehetőséget a finn modell alapján történő fejlődésre.⁵⁴ Bulgaryin azonban mereven elzárkózott a kérdés megvitatásától, ezért Kelet-Európa ügye nem került a genfi konferencia napirendjére.

1956 júliusában az NSC 5608. sz. dokumentum keretein belül ismét felülvizsgálatra került az amerikai Kelet-Európa-politika, amely több új elemet tartalmazott.

51 NAWDC RG 59 PPS Chronological file Box 33. Feljegyzés a Politikai Tervező Osztály számára, 1953. aug. 19.

52 NAWDC RG 59 PPS 1955. Lot File 66D 70 Box 64. A Nemzetbiztonsági Tanács titkárának (J. S. Lay) feljegyzése a külügyminiszternek az 1955. évi négyhatalmi tárgyalások kapcsán, 1955. júl. 11.

53 Uo. John C. Campbell a következő opciók mérlegelését javasolta: Németország egyesítése és választási lehetősége elkötelezettségéről, miközben a szovjet csapatok kivonulnának Csehszlovákiából és Lengyelországból, melyek fenntartánák katonai egyezményüket Moszkvával; az amerikai csapatok kivonulnának a NATO-országokból, kivéve Angliát, a szovjetek pedig Kelet-Európából, ahová nem térhetnének vissza; Németország egyesítése el nem kötelezett alapon, Lengyelország és Csehszlovákia (esetleg a többi csatlós is) el nem kötelezett státust kapna. NAWDC RG 59 PPS 1955. Lot file 66D 70 Box 64. John C. Campbell feljegyzése a Politikai Tervező Osztálynak, 1955. máj. 31.

54 J. D. Marchio: i. m. 243–244.

Szöges ellentétben a State Department állásfoglalásával, mely szerint „az Egyesült Államok lehetőségei a csatlósok fölött érvényesülő szovjet uralomra való nyomásgyakorlásra vagy annak befolyásolására *továbbra is nagyon korlátozottak*”,⁵⁵ a Nemzetbiztonsági Tanács megállapította, hogy a „csatlós országokban levő cseppfolyós helyzet növelte az *Egyesült Államok korábban korlátozott lehetőségeit a csatlósok fölött érvényesülő szovjet uralom mélyreható megváltoztatásának befolyásolására* [kiemelés – B. L.]”⁵⁶.

A kelet-európai országok felszabadítását „távoli perspektívának” nevező dokumentum újdonsága volt, hogy elismerte, az egyes nemzetek függetlensége *eltérően* fejlődhet ki. Ezért megállapítást nyert, hogy „egyes politikák vagy politikai lépések a szovjet tömb egészére alkalmazhatók, mások viszont csak egy vagy több csatlósra alkalmasak”.

További új elem a nyomásgyakorlás és az ösztönzés politikájának ötvözése, illetve, ami ennél lényegesebb, hogy ezentúl az amerikai politika már nemcsak a kormányokkal szembenálló tömegekre akart hatni, hanem magukra a kormányokra is. Olyan politikai irányvonalra kellett ösztönözni a kelet-európai rezsimeket, amely a nemzeti érdekek szem előtt tartása mellett az amerikai érdekeket is figyelembe veszi. Ezen érdekek pontos mibenlétét nem definiálták. Előtérbe került az *evolúciós* folyamatok támogatása a forradalmi változásokkal szemben. Oly módon kellett az érintettek számára ábrázolni az „elégedetlenség okait, hogy azok nem csak forradalmi úton változtathatóak meg, hanem a csatlós rezsimek is korrigálhatják őket, amennyiben úgy döntenek, hogy megteszik a szükséges intézkedéseket”.⁵⁷ Mindez nem volt jó előjel a magyar forradalom előestéjén.

Az amerikai politika az 1956-os kelet-európai események idején

Jelen tanulmányunkban nem kívánjuk részletekbe menően elemezni az amerikai politikát az 1956-os magyar és lengyel válság kapcsán. Csak azt vizsgáljuk, hogy az Egyesült Államok milyen *stratégiát* választott a magyarországi kihívásra adott válaszában, figyelembe véve *lengyel* politikájának egyes vonatkozásait is.

Miután az amerikai vezetés tudomást szerzett arról, hogy Budapesten felkelés tört ki a sztálinista diktatúra és a szovjet uralom ellen, a korábbi útmutatásoknak megfelelően a lélektani hadviselés fokozásával válaszolt. Egyes források szerint sor került egy CIA egység bevetésére a Red Sox/Red Cap program keretein belül.⁵⁸

Az új kelet-európai helyzetben alkalmazandó *stratégia kidolgozására* szóló utasítást az elnök az 1956. október 26-i Nemzetbiztonsági Tanács ülésén adta ki, és az erre vonatkozó dokumentum, az NSC 174. 1956. október 31-én készült el. E szerint Lengyelországban és Magyarországon megvalósítható a „nemzeti kommunista kor-

55 NSA WDC Record N° 62 620. Az Egyesült Államok kelet-európai politikája, 1956. júl. 3.

56 NSA WDC Record N° 6203. NSC 5608. 1956. júl. 3.

57 Uo.

58 Ld. pl. *Bennett Kovrig*: *The Myth of Liberation. East-Central Europe in U. S. Diplomacy and Politics since 1941*. Baltimore-London, 1973. 184.

mányok” létrejötte. Magyarország esetében három lehetséges politikai irányvonal kínálkozott: a nyomásgyakorlás az ENSZ-en és nyilvános felszólításokon keresztül; a felkelők titkos vagy nyílt fegyveres eszközökkel történő támogatása; az Egyesült Államok megpróbálja elérni a szovjet csapatok visszavonását és Magyarország oszt-rák mintájú semlegesítését.⁵⁹

Lengyelország kapcsán javaslat született a lengyel–amerikai viszony megvitatásának kezdeményezésére az új varsói kormánnyal, a lengyel kereskedelem átirányítására nyugat felé, a gazdasági segélynyújtásra, a kapcsolatok és kulturális csereprogramok bővítésére. Magyarországgal kapcsolatban közvetlen célként a *szovjet katonai beavatkozás megakadályozása* fogalmazódott meg a nyomásgyakorlás eszközeivel, illetve azzal, hogy biztosítják a Szovjetuniót: az amerikai vezetés Magyarországot nem tekinti potenciális szövetségesnek (ez utóbbival a katonai vezetés nem értett egyet).⁶⁰ Mérlegelni kellett, hogy tanácsos lenne-e javaslatot tenni a magyar semlegességre úgy, hogy a szovjet csapatokat kivonják Magyarországról, miközben az Egyesült Államok is elszállítaná katonáinak egy részét Nyugat-Európából (a kölcsönös csapatkivonások lehetőségét a katonai vezetés nem tartotta elfogadhatónak).

Amennyiben pedig „a varsóihoz hasonló független kormány” kerülne hatalomra Budapesten, a lengyelországihoz hasonló lépéseket kellene tenni.

Az amerikai stratégia kulcsa az a szándék, hogy a szovjet vezetés tudtára adja: nem akarja a maga javára kihasználni a magyarországi fejleményeket. Eisenhower tanácsadójának, Harold Stassennek a javaslatára a külügyminiszter október 27-i dalsai beszédében kijelentette, hogy az Egyesült Államok „nem tekinti potenciális szövetségesnek” a kelet-európai országokat. Ezt követően Charles Bohlen moszkvai követet utasították, hogy hívja fel a szovjet vezetés tagjainak figyelmét a fenti mondatra, amelyet Bohlen október 29-én meg is tett, egy Magyarország semlegesítésére irányuló ajánlattal együtt.⁶¹ Október 31-én maga Eisenhower elnök is elismételte egy üzenetben, hogy „megkíséreltünk eloszlanni minden olyan alaptalan félelmet, miszerint a Kelet-Európában létrejött új kormányokat potenciális katonai szövetségeseknek tartanánk”.⁶² Meglehető fontosságot tulajdonítottak a Fehér Házban ennek a közlésnek, mivel Dulles másnap jelentést kért a budapesti amerikai külképviseletől arra nézve, hogy hallották-e Budapesten a kérdéses beszédet, és ha igen, volt-e rá hivatalos vagy nem hivatalos reakció.⁶³

Az amerikai politika abból a feltételezésből indult ki, hogy a Szovjetunió biztonsági okokból tartja megszállva Kelet-Európát. Ha tehát Washington „elismeri a Szovjetunió legitim biztonsági érdekeit ezeknek a területeknek a kapcsán”,⁶⁴ úgy elkerül-

59 NSAWDC Record N° 62 423. NSC 5616. 1956. okt. 31. Az amerikai ENSZ politikáról ld. A magyar kérdés az ENSZ-ben és a nyugati nagyhatalmak titkos tárgyalásai 1956. okt. 28. – nov. 4. (Brit külügyi dokumentumok.) Közli: *Béke Csaba*. In: *Az 1956-os Magyar Forradalom Történetének Dokumentációs és Kutató Intézete. Évkönyv 2* (1993) 39–71.

60 NAWDC RG 218 JCS. A Joint Strategic Survey Committee jelentése az Egyesített Vezérkari Főnökségnek az NSC 5616-ról, 1956. okt. 31.

61 Ld. *J. D. Marchio*: i. m.

62 *B. Kovrig*: i. m. 187.

63 NAWDC RG 59 611. 64/11 — 156. 1956. nov. 1.

64 NAWDC RG 59 PPS Lot 66D 487. 1956 Box 80. A Politikai Tervező Osztály állásfoglalása, 1956. okt. 29.

hető lesz a katonai beavatkozása, sőt, a későbbiekben megvalósulhat a magyar függetlenség. Harold Stassen későbbi megfogalmazása szerint „egy nagyon alapos, gyors kezdeményezéssel meg kellett próbálni lehetőséget adni az oroszok számára, hogy megadják Magyarország függetlenségét és szuverenitását azzal, hogy biztosítják őket, Magyarországot nem vesszük fel a NATO-ba [...]. Az volt az érzésem ugyanis — állította a tanácsadó — hogy az oroszok nehezen nyelik majd le, hogy a Vörös Hadsereget kiverik Magyarországról.”⁶⁵

A hivatalos politika szintjére emelkedett az az állítás, miszerint ha vonakodva bár, de Moszkva elfogad „egy olyan kommunista kormányt, amely hű marad a Szovjetunióhoz fűződő katonai és politikai szövetséghez”, de „megvalósítja »nemzeti függetlenséget« és jogot szerez arra, hogy maga jelölje ki a kommunizmushoz vezető útját”.⁶⁶

Eisenhower leszerelési tanácsadója egyenesen úgy vélekedett, hogy Zsukov marsall „minden bizonnyal vonakodva venné fokozottan igénybe a Vörös Hadsereget a Balkánon a helyi lakosság fékmentartására: de valószínűleg nem tudja megakadályozni annak bevetését, ha belső ellenzéke fel tudja idézni a magyarországi, stb. NATO-bázisok rémét, illetve ezeknek a balkáni országoknak a csatlakozását a NATO-hoz”.⁶⁷ Magyarán a szovjet katonai vezetés nem akar beavatkozni Magyarországon, ha a Nyugat részéről megfelelő garanciát kap a szovjet biztonsági igények figyelembevételére. Az amerikai politika visszanyúlt a Roosevelttel elfogadott irányvonalhoz, miszerint *ha védelmi szükségletei kielégítést nyernek, a moszkvai vezetés hajlandó lesz engedményeket tenni a szomszédok politikai berendezkedését illetően. Ezúttal Washington beérte volna egy „nemzeti kommunista” kormánnyal, amely az evolúció útján válna teljesen demokratikussá.*

Néhány napig úgy látszott Washingtonban, hogy beválik ez az irányvonal. Október 30-án a szovjet honvédelmi miniszter, Zsukov közölte az amerikai követtel, hogy a szovjet csapatok utasítást kaptak Budapest kiürítésére. Szavainak az látszott nyomatékot adni, hogy a szovjet vezetők „észrevehetően komorabbak voltak” mint az előző nap. Bohlen nem tartotta kizártnak, hogy az éjszaka folyamán változás állt be a szovjet politikában.⁶⁸

A vezérkari főnökök október 31-én úgy foglaltak állást, hogy „tekintettel a magyarországi fejlemények bizonytalanságára, elképzelhető, hogy [...] a szovjet csapatok az Egyesült Államok beavatkozása nélkül is kivonulnak” Magyarországról.⁶⁹ Valósággal eufórikus hangulat uralkodott el Washingtonban, ahol úgy vélték, hogy a háború óta eltelt időszak legjelentősebb változása következik be a vasfüggöny mögött. Ennek tulajdonítható, hogy a Nemzetbiztonsági Tanács november 1-én megtar-

65 NSAWDC Record N° 65 102. Interjú H. Stassennel J. F. Dullesről. Stassen úgy érezte, hogy Dulles nem elég egyértelműen jelozte az orosz vezetésnek, hogy Washington figyelembe veszi Moszkva védelmi igényeit. Ezek szerint nem tudhatott Bohlen okt. 29-i moszkvai közléséről.

66 A Politikai Tervező Osztály okt. 29-i állásfoglalása és az NSC 5616. Ld. az 59. és a 64. jegyzetet.

67 NSAWDC Record N° 64 493. A leszerelési tanácsadó feljegyzése, 1956. okt. 29.

68 NSAWDC Record No 65 693. A moszkvai követ távirata a külügyminiszternek, 1956. okt. 30. 2:54 pm.

69 A Joint Strategic Survey Committee jelentése. Ld. a 60. jegyzetet.

tott ülésén Allen Dullesnek a magyarországi helyzetet taglaló beszámolója után a szuezi válság megvitatása került napirendre. Bár még aznap újabb szovjet csapatok érkeztek Magyarországra, Bohlen, aki Bulganyinnal folytatott megbeszéléseket, arra a következtetésre jutott, hogy a „szovjetek ebben a stádiumban nem készülnek közvetlen katonai akcióra”, és az időnyerésre törekuszenek.⁷⁰

Henry Kissinger legújabb munkájában kritikával illette az amerikai vezetést, amiért nem vette igénybe olyan kremlinológusok szaktanácsait, mint Kennan, Kohler, Thompson vagy Bohlen.⁷¹ Kissinger nem tudta, hogy ezek közül az egyik, Bohlen, még november 2-án is nyugot tévedett a szovjet intenciót illetően.

Kissinger felrója továbbá, hogy a Dulles- és az Eisenhower-beszédek által adott garanciák félrevezetőek voltak, hiszen még a „nem marxista kormányok” is hátsó szándékot látnak az önzetlenséget hangsúlyozó amerikai szándéknyilatkozatokban. Kissinger szerint az amerikai kormánynak figyelmeztetnie kellett volna a Kremlt, hogy egy magyarországi megtorlásnak súlyos következményei lesznek a kelet–nyugati kapcsolatokra nézve, és ezáltal a beavatkozás következményeit kiszámíthatatlannabbá tette volna a szovjet vezetés számára. Végül az amerikai diplomácia egykori vezetője szerint fel kellett volna hívni a magyar kormány figyelmét az amerikai támogatás határaitra, és arra, hogy ne tegyen „visszavonhatatlan” lépéseket.⁷²

Felmerül tehát a kérdés, hogy milyen körülmények korlátozták az amerikai politikai opciókat? Az amerikaiakat felkészületlenül érték a budapesti események, ezért állandó időzavarban szenvedtek. Allen Dulles, a CIA igazgatója ugyan azt állította a Szenátus külügyi bizottságának november 12-i ülésén, hogy Washington számított a felkelés kitörésére,⁷³ de más források nem támasztják alá ezt a kijelentést. Így pl. a Nemzetbiztonsági Tanács 1956. június 27-én készített elemzése szerint Magyarországon „a nyílt népi felkelés nem lehetséges”.⁷⁴ Az első előrejelzés egy esetleges magyarországi robbanásról szeptember 26-án került Allen Dulles fivére, John Foster Dulles asztalára.⁷⁵ Vitatható viszont az elterjedt állítás, miszerint a szuezi válság „háttérbe szorította” a magyar eseményeket. Az amerikai vezetés a rendelkezésre álló források szerint kiemelt jelentőséget tulajdonított a forradalomnak, hiszen megvalósulni látott az amerikai politika egyik legfontosabb célja. Szuezi jelentőségét a magyar eseményekben abban jelölte meg az akkori amerikai vezetőség egy tagja, hogy nehéz volt fellépni a Szovjetunióval szemben akkor, amikor az Egyesült Államok szövetségesei katonai erőt alkalmaztak a Közel-Keleten. Nehezítette a tájékozódást a magyar fejleményekben, hogy október 27-ig megszakadt a rádiókapcsolat a budapesti amerikai legáció és a State Department között, így a kommunikáció telex útján zajlott.

70 NAWDC RG 59 764. 00/11 — 256. A moszkvai amerikai követ távirata a külügyminiszternek, 1956. nov. 2. 4:44 pm.

71 *Henry Kissinger: Diplomacy*. New York, 1994. 562.

72 I. m. 563. *H. Kissinger* nem veszi figyelembe a forradalom spontaneitását, azt, hogy a radikalizálódás nem kormányintézkedés következménye volt, hogy Moszkva a Varsói Szerződés felmondása előtt döntött a beavatkozásról.

73 NSAWDC Record N° 65 209. Az Agerpress jelentése, 1956. nov. 25.

74 NSAWDC Record N° 62 596. 1956. jún. 27.

75 NSAWDC Record N° 65 235. Délutáni feljegyzés J. F. Dulles számára, 1956. szept. 9.

Ennél fontosabb mozzanat, hogy az amerikai vezetés a Nagy-kormányt nem tekintette a korábbihoz képest megfelelő alternatívának. Ezt a álláspontot tükrözi az NSC 5616. sz. dokumentum, amely arra utal, hogy a budapesti kormány nem tekinthető a varsóihoz hasonlóan függetlennek. Dulles október 29-én kijelentette, hogy az új amerikai követ, Edward Wailes nem visz üzenetet Budapestre, mivel „a jelenlegi kormánnyal aligha akarunk szóba állni”.⁷⁶ Október 31-én Wailes olyan instrukciókat kapott, hogy ne nyújtsa át megbízólevelét a kormánynak.⁷⁷ Nagy Imre személye nem volt megnyugtató az amerikaiak számára. Úgy tartották, hogy az 1953-ban bevezetett új politikai irányvonal csak taktikai változtatás volt, amely csak rontott a gazdasági helyzeten és nem sikerült megbékíteni a magyar népet.⁷⁸ Emellett Nagyot valószínűleg nem találták kellően szovjetellenesnek.⁷⁹

A magyar forradalom megsegítésének elvileg leghatásosabb módszere a katonai beavatkozás lett volna. Történt is erre vonatkozó javaslat a CIA részéről, azonban a döntéshozók a kezdettől fogva elvetették ezt a lehetőséget.⁸⁰ Ezt a megoldást a harmadik világháború veszélye miatt ki kellett zárni. A forrásokból és a visszaemlékezésekből egyértelműen kiderül, hogy az amerikai vezetés meg volt győződve róla: egy katonai intervenció „a jelenlegi körülmények között nagymérvű konfliktus, akár a világháború veszélyét hordozhatja magában a Szovjetunióval”.⁸¹

Röviden összefoglalva tehát, az Egyesült Államok a következő irányvonalat követte a magyar forradalom kapcsán.

1. A fegyveres intervenció lehetőségét kizárták, mert az uralkodó felfogás szerint az világháborúhoz vezethetett volna;

2. Az amerikai döntéshozók a roosevelti hagyomány szellemében abból indultak ki, hogy a Szovjetunió biztonsági okokból tartja megszállva, illetve irányítása alatt Magyarországot, ezért igyekeztek meggyőzni a moszkvai vezetést, hogy Amerika nem használja ki a magyar eseményeket a szovjet biztonság rovására. Ettől az intervenció elodázását remélték, melynek folytán időt lehetett volna nyerni a helyzet konszolidálására és egy olyan kormány hatalomra jutására, amely megfelel az amerikai érdekeknek, és amelyet politikai és gazdasági eszközökkel lehet majd támogatni;

76 NSAWDC Record N° 64 562. Dulles telefonhívása Shanleynak, 1956. okt. 29.

77 NAWDC 764. 00/10 — 31 56. A State Department (Hoover) a budapesti amerikai legációknak, 1956. okt. 31.

78 NAWDC RG 59 PPS Lot file 66D 487 Box 78. Rövid áttekintés az európai csatlósok helyzetéről, 1956. jún. 7.

79 NAWDC RG 218 JCS 1953–57. 091 Poland Box 15. Feljegyzés az Egyesített Vezérkari Főnökség elnökének, 1956. okt. 25. Eszerint „Gomulka [...] valószínűleg oroszellenes. Ellentétben a magyarországi Naggyal nem töltött jelentős időt a Szovjetunióban”.

80 Robert Amory feljegyzést készített Eisenhower számára, melyben nukleáris megelőző csapást javasolt Lvovra és a kárpátaljai hegyi hágók, ill. a Magyarországra vivő út- és vasútvonalak megsemmisítésére. Ld. *Bennett Kovrig: Of Walls and Bridges: The United States and Eastern Europe*. New York – London, 1991. 95–96.

81 A Politikai Tervező Osztály okt. 29-i állásfoglalása. Ld. az 59. jegyzetet. Robert Murphy visszaemlékezése szerint „kétség nem fér hozzá, hogy ha beavatkoztunk volna, az katonai konfrontációt jelentett volna a Szovjetunióval”.

3. Az ENSZ-en keresztül alkalmazott nyomás mellett felajánlották Magyarország semlegesítését bizonyos kompenzáció mellett a Szovjetunió számára, ám a gyors szovjet beavatkozás elejét vette ezen elképzelés megvalósulásának.

A fentiek szerint az amerikai stratégiának volt egy belső logikája, amely kijelölte, hogy mit szabad és mit nem szabad tenni. Ám a fenti levezetésből hiányzik egy láncszem, amire akkor derül fény, ha megvizsgáljuk az amerikai álláspontot egy esetleges szovjet katonai beavatkozás esetére Lengyelországban. Arra utaló jelek vannak ugyanis, hogy az Egyesült Államok nem zárta ki a fegyveres erő bevetését abban az esetben, ha Moszkva lerohanta volna Lengyelországot.

1956. november 23-án a védelmi miniszterhelyettes utasította a vezérkari főnököket, hogy a nemzetközi biztonsági ügyekért felelős védelmi államtitkár-helyettesel konzultálva készítsenek tanulmányt egy, az ENSZ által végrehajtandó lengyelországi katonai akció megvalósíthatóságáról, az ebben való amerikai részvétel mértékéről, valamint a globális háború kockázatáról. A tanulmány elkészítéséről az NSC 5616/2. sz. dokumentum rendelkezett.⁸² A vezérkari főnökök arra a következtetésre jutottak, hogy „a.) az ENSZ katonai beavatkozása Lengyelországban kivitelezhető; b.) az Egyesült Államok az ENSZ céljainak megvalósításához szükséges mértékben avatkozzék be, kezdetben a Nyugat-Európában rendelkezésre álló erőkkel végrehajtott légi csapásokkal, de felkészülve rá, hogy szembeszálljon a szovjet válaszlépésekkel a szovjet kommunikációs vonalak és a szovjet légit potenciál forrásainak támadásával; c.) amennyiben az Egyesült Államok ehhez a lépéshez folyamodik, fennáll a globális háború veszélye. Amennyiben az idő engedi, Moszkva tudtára kell adni, hogy az NSC 5612/2. 15. paragrafusa által leírt körülmények között *azonnali katonai lépések következnek, ha az ottani vezetés bármilyen katonai erőt alkalmaz a Lengyelország fölötti ellenőrzésének helyreállítására* [kiemelés tőlem – B. L.]”⁸³ A katonai vezetés a lengyel hadsereg részvételére is számított, hiszen a légierő vezérkari főnöke kifejtette: a *lengyel* hadsereg a NATO és az ENSZ erői amerikai elemekkel — nevezetesen a stratégiai légierővel — megerősítve „képes lenne legyőzni a szovjet tömb erőit, feltéve, ha céljaikat és akcióikat nem korlátozzák”.⁸⁴ Az Egyesült Államok közölte a szovjet vezetéssel, hogy „eltökélt az erő alkalmazására a Szovjetunió ellen, ha az az ENSZ célok megvalósítására szükségessé válik, mely célok a lengyel függetlenség helyreállítására vonatkoznak.”⁸⁵ A katonai készülődés jeleként 1956. december 5-én magasabb harckészültségi fokozatba helyezték a stratégiai és harcászati légierőt, valamint a szállító repülőgép-egységeket, majd december 7-én visszahelyezték őket a normális készültségi fokozatra, fokozott hírszerzői készültség mellett.⁸⁶

82 NSAADC Record N° 71 515. Arthur Radford feljegyzése a védelmi miniszternek az Egyesült Államok lengyel politikájáról, 1956. dec. 3.

83 Uo.

84 NSAADC Record N° 71 527. Az Egyesült Államok légierője vezérkari főnökének feljegyzése az Egyesített Vezérkari Főnökségnek az Egyesült Államok lengyel politikájáról, 1956. nov. 30.

85 NAWDC RG 218 JCS 1957. 062 (5–26–45) 1957 Box 3. 1957. máj. 6.

86 Uo. R. D. Wentworth tábornok (USAF) feljegyzése a légierő vezérkari főnökének, ill. a védelmi miniszternek, 1956. dec. 7.; távirat a Stratégiai Légiparancsnokság Főparancsnokának, 1956. dec. 8.

Összegzés

Sohasem fog kiderülni, hogy sor került volna-e a katonai beavatkozásra Amerika részéről. Maga a tény azonban, hogy komoly formában fölmerült, arra utal, hogy a szovjet tömbön belül Washington számára érvényesült egy országonkénti fontossági sorrend, amelyben Lengyelország előbbre állt, mint Magyarország. Az előbbi nagyobb stratégiai jelentősége és súlya az amerikai belpolitikában akár nagyobb kockázatvállalásra is készíthette az amerikai külpolitikát a szovjet katonai intervenció megakadályozására.

A magyar forradalom leverése ezzel szemben rámutatott az amerikai politika tehetlenségére. A „feltartóztatás”, majd a „felszabadítás” doktrínája szelet vetett és vihart aratott. Az 1948–1956 közötti időszakban Washington mindent megtett annak érdekében, hogy destabilizálja a kommunista rendszereket. El akarta lehetetleníteni a gazdaságukat a gazdasági hadviselés politikájával, fenn akarta tartani az ellenállás szellemét és a szabadság iránti vágyat, lélektani hadviseléssel fokozni a politikai vezetés gyűlöletét. Nem támogatta a fegyveres felkelést és nem is készített forgatókönyvet arra az esetre, ha az mégis bekövetkeznék. 1956 megmutatta, hogy a király meztelen: képtelen hatékonyan szembeszállni Közép-Kelet-Európa uralkodó katonai szuperhatalmával. Feltétlenül meg kell állapítanunk azonban, hogy az Egyesült Államok nem áldozta föl tudatosan Magyarországot valamilyen fajta „status quo” megőrzése érdekében. A dokumentumok meggyőznek minket, hogy Washington nem akarta elfogadni a fennálló rendet és minden olyan állítás, ami ezt sugallja végzetesen leegyszerűsíti, sematikusá teszi a történelmet. A hidegháború, és ezt korszakunk is megmutatja, a *szembenállásra* és nem az együttműködésre épült. Az amerikai politika kételyei és dilemmái, küzdelme ellenfelével, szövetségeseivel és önnön korlátaival a nemzetközi kapcsolatok bonyolultságát és nem sematizmusát bizonyítják.

LÁSZLÓ BORHI SOME QUESTIONS OF US FOREIGN POLICY TOWARDS EASTERN-EUROPE 1948–1956

The presence of the Soviet Union in the East-Central European states was a strategic menace to Western Europe, since as the Policy Planning Staff put it in 1949, it "extended the power of the Soviet Union into the heart of Europe". As the United States considered Western European security as a part of its own, the elimination of Soviet predominance became a matter of concern for Washington.

Strategies for the elimination or at least the reduction of Soviet presence in East-Central Europe were spelled out in a series of National Security Council papers from 1949. Their common feature throughout the 50s was, that they envisioned the liberation of the Eastern part of the continent in two stages, liberation itself being a long term objective.

Until 1953 American policy used two major tools to achieve its ends in the Soviet sphere: economic and psychological warfare. Economic warfare had two major objectives: to create economic difficulties for the Soviet Union and its satellites; two decrease Soviet military power. Trade with Eastern Europe was regarded as a security issue, trade controls were

gradually relaxed after 1953 and after 1955 the *expansion* of trade in non-strategic commodities was thought desirable from the point of view of mellowing Soviet power in Eastern Europe.

Psychological warfare was in the main carried out by radio broadcasts, Radio Free Europe and Voice of America, both of which acted along government guidelines. The objective was to create antagonism among the satellites and within the communists leaderships; to maintain the spirit of anti-communist resistance and that of liberty, but no promise was to be made for a forced liberation.

After Stalin's death the State Department drew up plans for a negotiated settlement with Moscow of the Eastern European question along the lines of "Finlandization". However, the Soviet Union did not want to hear about such a thing.

From 1955 a change of paradigm occurred: East zone countries were no longer to be treated as a monolithic bloc, but on an individual basis; Washington resolved to enter into dialogue with the communist regimes.

The 1956 revolutions in Hungary and Poland caught the US off guard. American policy was unprepared for a scenario where an armed revolt occurred against the Soviet Union in a Satellite states – in fact such an eventuality had been believed impossible.

As far as Poland was concerned, Washington supported the Gomulka leadership and envisioned a drastic improvement of Polish-American relations. The Soviet leadership was made aware that their armed intervention in Poland would entail serious consequences possibly even armed intervention.

In Hungary's case the situation was different. Washington did not like Imre Nagy and was unwilling to get in contact with him. It was believed that if the US signalled to Moscow it would not exploit the Hungarian events for NATO's benefit, but would give due regard to Soviet security interests, the Soviets would refrain from military intervention and even Hungary's neutralization might become possible. Military intervention was ruled out for fear of an armed conflict with the Soviet Union, should that take place. However, American policymakers misjudged Moscow's intentions, their policy was based on false assumptions on Soviet motives.